

לשמור על הגחלת - מרכז המבקרים בית זינאתי בפקיעין

חוברת זאת מבוססת על ראיונות עם המעורבים השונים בפרויקט ועל תיק התיעוד שהוכן לבית הכנסת בפקיעין.

מרואינים: (לפי סדר האל"ף-בי"ת)

מרגלית זינאתי, הממונה על שמירת בית הכנסת והנכסים היהודיים בפקיעין

ארנון חפץ, מנהל תחום שימור ארצי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

עדי ליבנה, ראש צוות תחום שימור פיזי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

אד' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ראובן פינסקי, לשעבר ראש אגף בכיר מורשת, משרד ירושלים ומורשת

אוריאל רוזנבאום, מנהל מרכז המבקרים בית זינאתי

ראיונות, כתיבה ועריכה: איל שפירא

צילום: ארנון חפץ, עדי ליבנה, נעמה נאמן מזרחי, אוריאל רוזנבאום - Ritvo, מרכז מבקרים בית זינאתי.

תצלומים היסטוריים: אוסף בן-צבי ויהודי פקיעין, ארכיון יד יצחק בן-צבי, מרכז מבקרים בית זינאתי עריכת לשון: נירית איטינגון

הפקה: עידית מי-דן, רוני חיימוב - תחום מידע ופרסומים, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עיצוב והדפסה: רויטל אסולין - דפוס ש.ה.ר

בשער: חלל מוזיאון בבית זינאתי. אוריאל רוזנבאום

שער אחורי: מתוך הצגה בהשתתפות מרגלית זינאתי ואוריאל רוזנבאום - Ritvo. מרכז מבקרים בית זינאתי

נדפס בישראל תשע"ט 2019

© כל הזכויות שמורות למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

שמה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עבר כמה גלגולים. בצד השם הנוכחי יופיע בחוברת גם הקיצור "המועצה לשימור אתרים"

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, מקוה ישראל 5891000

טל 03-5059197 | www.shimur.org | shimur@shimur.org.il

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ממורשת החברה להגנת הטבע
מסת"ב 6-13-6-7685-965-978

עמרי שלמון | מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

קוראים יקרים,

סיפורה של פקיעין הוא ביטוי אותנטי יחיד במינו לרצף ההתיישבות היהודית בגליל, מימי קדם ועד ימינו אלה. ארץ ישראל עברה במהלך ההיסטוריה תהפוכות ושינויים דרמטיים. ימי שלום וימי מלחמה, נפילת בית המקדש הראשון ובית המקדש השני, וגלות העם היהודי מארצו.

נר אחד המשיך לדלוך והאיר מאות רבות של שנים, אור ההתיישבות והאחיזה היהודית בפקיעין. למבקר בבית הכנסת ובבית זינאתי מזומנת אפוא חוויה מרגשת במיוחד. הזמן כאילו עמד בהם מלכת ומאפשר "הצצה" ונגיעה בימי קדם; וברצף הדורות שחיו וקיימו כאן מסכת חיים שכה מעט השתנה בהם במהלך ההיסטוריה. מכאן נובעת האחריות המיוחדת המושתת עלינו, אחריות שהחלה עוד במחקריו של יצחק בן-צבי, איש העלייה השנייה ולימים נשיאה השני של מדינת ישראל, והמשיכה במעשיהם של מי שפעלו בשנים שעברו ותרמו למחקר זה ולשימורו של גרעין פקיעין העתיקה. ביוזמת ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת וראש האגף לשעבר ראובן פינסקי, ביצעה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל "טיפול שורש" מקיף במתחם בית הכנסת העתיק ובבית זינאתי. במקום הוקם מרכז מבקרים המנחיל את מורשת פקיעין לדורותיה. הודות למרגלית, בת משפחת זינאתי, ולאוריאל רוזנבאום, מנהל מרכז המבקרים והחוליה המחברת, זוכים המבקרים לגעת בשכבות ההיסטוריה של ארץ ישראל. החקלאות העתיקה, העברית הגלילית המיוחדת, הנוף שמסביב, המבנים, הסמטאות הצרות, בית הכנסת והאבנים העתיקות – כל אלה מחזקים את חוויית המבקר בפקיעין. העמידה המדוקדקת על כל פרט, על כל מהלך שביצענו ברגישות ובמקצועיות, עם טובי אנשי המקצוע בתחומם – היו נר לרגלינו. מן הראוי להזכיר את החוקרים והמסיירים בפקיעין, אשר מחקריהם שימשו בסיס להקמת מרכז המבקרים, וכן את אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי במועצה לשימור אתרים, שקידמה את עבודות המחקר בשלבים הראשונים של הפרויקט. תודה והערכה מיוחדת למרגלית זינאתי, הגיבורה הראשית בעלילה, לראובן פינסקי, ממובילי התוכנית ולשעבר ראש אגף בכיר מורשת במשרד ירושלים ומורשת, לאוריאל רוזנבאום, מנהל מרכז המבקרים בית זינאתי, משרד התרבות והספורט, לאנשי המועצה לשימור אתרים ובראשם אהרון לויתן, מהנדס ראשי; ארנון חפץ, מנהל הפרויקט ומנהל תחום שימור פיזי;

עמרי שלמון,

מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

"כמו אגדת קדומים וכמו הד העולה מנבכי מאות שנים, מצלצלת באוזנינו הידיעה על דבר שיירי הפלאחים היהודים, אשר נשארו מימי קדם בכפר קדומים זה ... הפלאחים היהודים אינם אגדה, אלא דברים שבמציאות. פקיעין אינה מעבר לנהרי כוש, אלא בקרבנו היא, בארץ ישראל"

יצחק בן-צבי, 19

ה"מוסתערבים" של הגליל

המסורת המקומית טוענת בעיקשות כי בפקיעין התקיימה ברציפות קהילה של יהודים ששורשיה נטועים בימי בית שני. קהילה זו, של עובדי אדמה, נזכרת במקורות כתובים כבר במאה ה-16, ופקיעין עצמה מופיעה בכתביו של המצביא היהודי וההיסטוריון יוסף בן-מתתיהו, במאה ה-1 לספירה, בשם "בקע". בערבית היא נקראה בקיעה (הבקעה הקטנה), ויצחק בן-צבי זיהה אותה עם תקוע שבגליל, שנזכרה בתלמוד כמקום מדרשו של רבי שמעון בר יוחאי.

השם "פקיעין" התקבע רק במאה ה-17. הקהילה היהודית שפעלה בה תועדה במרוצת הדורות בתיאורי נוסעים, בספרות, באיגרות ובמקורות היסטוריים נוספים. בדומה לקהילות יהודיות אחרות בגליל, גם יהודי פקיעין כונו "מוסתערבים" – עובדי אדמה ששפתם ערבית, ואף לבושם ומנהגיהם דמו לאלה של תושבי הגליל הערבים. עם זאת, הם שמרו בקפדנות רבה על הדת היהודית.

על פי רשימות המיסים מימי הממשל העות'מאני, באמצע המאה ה-16 התגוררו בכפר בין 33 ל-45 משפחות יהודיות, ובהן גם משפחת זינאתי.

על פי המסורת המקומית, שורשיהן של המשפחות בכפר – ובהן משפחת זינאתי הידועה – מגיעים עד לכוהנים ששירתו בבית המקדש בירושלים.

יצחק בן-צבי, מי שיהפוך לימים לנשיאה השני של מדינת ישראל, ראה בתחילת המאה ה-20 בסיפורם של יהודי פקיעין ובסיפור קהילות המוסתערבים האחרות עדות לרצף היישוב היהודי בארץ ישראל.

מחקריו ופעילותו למען קהילת יהודי פקיעין הפכו אותה לסמל של הקשר ההיסטורי בין עם ישראל לארצו. בן-צבי ייחס לשימורה של קהילה זו ערך רעיוני וסמלי למפעל ההתיישבות הציוני. בעיניו הייתה זו הוכחה לעובדה שהקשר בין העם יהודי לארצו לא נותק מעולם נוסף על כך, הוא פעל להקמת בית ספר לילדי פקיעין היהודים וזם את שיפוץ בית הכנסת, המצוי כיום בגרעין הכפר ההיסטורי.

כך או אחרת, המאה ה-20 לא האירה פנים ליהודי פקיעין. כבר בעשור הראשון של אותה מאה היה מצבם ככי רע. נטל המיסים שגבה השלטון העות'מאני אילץ אותם למכור חלק מאדמותיהם, מה שהקשה עליהם להמשיך להתפרנס מחקלאות.

מלחמת העולם הראשונה והמצב הכלכלי הקשה שהשתרר בעקבותיה פגעו אף הם בקהילה, והביאו לעזיבתן של משפחות רבות. בתקופת מאורעות 1936 – 1939 נאלצו יהודי פקיעין לגלות מכפרם.

נכון ליוני 2018 מתגוררת במקום מרגלית זינאתי, ילידת 1931, נצר אחרון למשפחת זינאתי שנותרה בפקיעין מקהילת יהודי פקיעין העתיקה.

משפחת זינאתי הייתה המשפחה היהודית היחידה שחזרה לכפר אחרי מאורעות 1936 – 1939. יוסף זינאתי, אשתו מזל סעדה וילדיהם שאול ומרגלית חיו בבית שבו שוכן כיום מרכז המבקרים.

עימם התגוררו שאול זינאתי, אביו של יוסף, ואחותו ג'נה, שמעולם לא נישאה.

משפחת זינאתי נטלה על עצמה את שמירת בית הכנסת ואת פתיחתו למבקרים, והפכה לסמל של המשכיות היישוב היהודי בפקיעין ולמוקד משיכה למבקרים במקום. בפקיעין חיים כיום בצוותא דרוזים, מוסלמים, נוצרים ויהודים.

מרגלית זינאתי היא החוליה בשרשרת המשפחה שחיה בפקיעין, לא מוותרת, לא זזה ממקומה, מקיימת עד תומה את שבועתו של אביה: "משפחת זינאתי תישאר בפקיעין". לא בכדי יש המכנים אותה "שומרת הגחלת".

גלגוליו של בית כנסת

כיום, מרגלית היא הממונה על שמירת בית הכנסת והנכסים היהודיים בפקיעין. בית הכנסת, ששימש מרכז החיים של הקהילה היהודית בכפר, הוא כיום חלק ממכלול של אתרים המזוהים עם הקהילה היהודית ביישוב: מרכז המבקרים בית זינאתי, המקווה ובית הספר.

בית הכנסת הוא עדות לחיים היהודיים שהתקיימו במקום. מעבר לכך – הוא עדות לקשר בין עם ישראל לארצו, קשר שלא נקטע מעולם, ומכאן גם חשיבותו ההיסטורית והתרבותית הרבה. כיום בית הכנסת הוא גם מוקד לביקורים של מטיילים ומתפללים, ומתקיימים בו טקסי בר מצווה ואירועים נוספים. בית הכנסת הוא מבנה פשוט למראה, הן בחיצוניותו הן בפנימיותו. הוא נבנה בשנת 1873 ומהווה דוגמה לבתי הכנסת הקטנים שנבנו במאה ה-19 ביישובים מרוחקים.

הוא הוקם במקום שבו ניצב בעבר בית כנסת קדום שנבנה, על פי המסורת, על ידי רשב"י במאה ה-2 לספירה. האגדה אף מספרת שבבית הכנסת של פקיעין קבועות שתי אבנים שהובאו מבית המקדש.

במהלך השנים הידרדר מצבו של בית הכנסת על אף ניסיונות שונים לשפצו. בשנת 2016, ביוזמת ציוני דרך – אגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, ביצעה המועצה לשימור אתרים בבית הכנסת עבודות הצלה כדי למנוע את קריסת המבנה, שהיה במצב קשה.

נוסף לכך תוקן הגג, חוזקו הקירות ונמתחו מותחנים – והכול תוך שימוש בחומרים התואמים למקור. בשנת 2017 בוצעו עבודות שימור ושחזור של כלל בית הכנסת. בין השאר נחשף ריצוף משנות הארבעים של המאה שעברה, קולף טיח חדש ויושם במקומו טיח תואם למקור, שוחזר ארון הקודש, שולבו תאורה וצבע חדשים, מוצנעים ונאמנים למקור ועוד. העבודות התבצעו בצמוד לתיק תיעוד שהכינה אדריכלית השימור גלי גלעד, ובאמצעות חברת "ארכו" המתמחה בתחום השימור.

העבודות בוצעו על ידי אבנר גלעד, שימור ושחזור מבנים בע"מ. חזית בית הכנסת מופיעה בצידו האחורי של השטר הוותיק של 100 שקלים, המנציח את פועלו של יצחק בן-צבי.

בית זינאתי: הלב הפועם של המורשת

עמותת בית זינאתי הוקמה בשנת 2009 על ידי בני משפחת זינאתי ואוריאל רוזנבאום, המלווה את מרגלית יותר מעשרים שנה. מטרת העמותה היא לשמר את מורשת המשפחה ואת מורשת יהודי פקיעין. העמותה מסייעת למרגלית זינאתי בפתירת בית הכנסת למבקרים הרבים הפוקדים את המקום.

כיום העמותה מפעילה מערך תיירותי שליבו הפועם הוא "מרכז המבקרים בית זינאתי", הסמוך לבית הכנסת ההיסטורי. כאן מוצעים סיורים מודרכים בכפר, משחק משפחתי בין אתריה העתיקים של פקיעין, סרט המציג את ההיסטוריה היהודית המקומית והצגה בהשתתפות מרגלית זינאתי, המספרת את סיפור חייה באותנטיות וברגש רב.

משרדי העמותה ומרכז המבקרים שוכנים בבית שמרגלית זינאתי מכנה "בית רחל זינאתי". מרגלית החזיקה בבית מאז שנרכש על ידי הסוכנות היהודית, ובמשך עשרות שנים הוא שימש כמחסן. מרכז המבקרים שוכן בסמטת בית הכנסת בפקיעין העתיקה וכיום, יותר מתמיד, הוא מעניק למבקרים חוויה מרגשת המעבירה אותם בין העבר להווה. ריגוש זה נזקף, במידה רבה, לזכות המפגש הבלתי אמצעי עם מרגלית עצמה. השלמת החוויה מגיעה בדמות תצוגה מוזיאלית מרתקת שבוצעה בקפדנות רבה לאחר עבודות שימור מקיפות שנערכו במקום, והסתיימו באביב 2017.

כאמור, עמותת בית זינאתי מנהלת את מרכז המבקרים, והוא מופעל על ידי המועצה הציונית בראשות יעקב חגואל, ממלא מקום יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית. מרכז המבקרים כולל כיום כמה אגפים:

1. בית מרגלית זינאתי, ובו אולם מרכזי שבו מוקרן סרט על קורות המשפחה והקהילה היהודית, והצגה בהשתתפות מרגלית ואוריאל.

2. אגף "תמונות גליליות", המהווה מוזיאון זוטא ומציג את קורות המשפחה באמצעות סיפורים שעוברים מדור לדור. הפריטים שבמקום משתייכים לעולם החקלאות, כלי הבית והיהדות.

3. אגף העת החדשה, שמרכזו "קיר בן-צבי", המוקדש לנשיא המדינה השני שצילם, תיעד וחקר את יהודי פקיעין.

4. אגף קטן המספר על מוקדי העניין בפקיעין ובסביבתה.

ההיסטוריה חוזרת. מחדש

"כאשר הגעתי לפקיעין בחורף 2011, לצורך פגישות בעניין פרויקט שימור מרכז המבקרים בית זינאתי, ירד גשם עז. למעשה, פקיעין כולה הייתה מוצפת", נזכר ראובן פינסקי, לשעבר ראש אגף בכיר מורשת במשרד ירושלים ומורשת, שמימן את הפרויקט.

"ישבנו מול האח המבוערת, ושם פגשתי את מרגלית זינאתי. תהיתי על מבטאה המיוחד, שכמותו לא שמעתי. אוריאל רוזנבאום, מנהל מרכז המבקרים בית זינאתי ושחקן תיאטרון שמציג את סיפור המקום לצד מרגלית, אמר לי 'היא ישראלית. היא ממש מפה. היא האישה היחידה שאין לה עדה'. סיפורה הצית בי התלהבות. זהו סיפור שמנפץ את המיתוס של אלפיים שנות גלות. סיפור שעולה ממנו כי יהודים תמיד היו פה."

באותו רגע החליט פינסקי להיות מעורב באופן אישי בפרויקט דגל זה, פרויקט לשימור המורשת של יהדות פקיעין, בייחוד לאור העובדה שהניסיונות לעשות זאת בעבר לא צלחו.

"כמנהל, ריבוי הארגונים והגופים בפרויקט מעין זה עשוי להיות בעייתי. לכן התקשרתי לעמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים, ואמרתי לו: 'זה עומד להיות פרויקט שלך ושלי, באופן אישי'. שנינו הבנו היטב שאם לא נטפל אישית בכל סוגיה ובכל בעיה שתתעורר במהלך הפרויקט הכל-כך מורכב הזה – דבר לא יקרה". מעניין לגלות כי עוד לפני תקצוב הפרויקט ועבודות התכנון פרס יד יצחק בן-צבי את חסותו על מחקר מעמיק שהחל בשנת 2012 ונמשך כשנתיים. מדובר היה בסקר מקיף של המבנים בבית זינאתי, התכנים ואין-ספור הפריטים שהצטברו במקום במהלך הדורות. אפילו תבשיליה של מרגלית תועדו בקפידה. התוצאה:

שני כרכים עבי כרס, שהם התשתית המחקרית לפרויקט כולו. המורכבות של הפרויקט הגיעה בדמות כמה מאפיינים ייחודיים למקום. בראש ובראשונה, מדובר באתר "חי". מרגלית, שמספרת את סיפורה המרגש לקהל המבקרים, היא שחוותה את האירועים בעצמה. היא נולדה במבנה האבן הנושן ומתגוררת בו גם כיום. היא שמתעוררת בבוקר, פותחת את חלונותיו ואת דלתותיו, ומפעילה אותו בעבור מבקריו.

מרכז המבקרים, שבגלגולו הקודם פעל במתכונת מצומצמת יותר, דרש עיצוב מחודש, וכן תצוגה של ממצאים פיזיים, חלקם יוצאי דופן. כדי לשמור על אופיו האותנטי של המקום ולספר את סיפורו באופן ראוי נדרש לעשות שימוש רק בחלק קטן מאין-ספור הפריטים ההיסטוריים שגובבו בו בעבר, נדבך על נדבך, ללא כל נרטיב סדור או קו עלילה היסטורי ראוי לשמו. באופן זה, כל המעורבים בפרויקט נדרשו לזקק את הרעיון של מהות המקום.

בשנת 2013, לאחר אישור הפרויקט באגף מורשת במשרד ירושלים ומורשת, הגיעו לבית זינאתי נציגי המועצה לשימור אתרים. הם פגשו במקום מרכז מבקרים שזקוק ליד מקצועית – הן בשימור המבנה, הן באופן הצגת הפריטים, הן ביצירת תוכן היסטורי חווייתי ומרתק, כיאה לתולדות הקהילה היהודית שפעלה במקום במרוצות הדורות הרבים. במהרה הבינו כל המעורבים בפרויקט כי בצומתי החלטה חשובים יידרשו הכרעות רבות בכל הקשור לעיצוב, לשימור ולתוכן. מדובר אפילו ברמת פרטי הנגרות, מיקום הפריטים השונים, צבע הקירות והמשקופים.

לכן הוחלט כי המועצה תפעל בשני כובעים שונים: הן ניהול הפרויקט הן הביצוע שלו בפועל, לצד היועצים והקבלנים השונים. זאת משום שבפרויקט בעל מורכבות כה רבה נדרשו שליטה רבה יותר בכל פרט, וכן שימוש בידע שנצבר בקרב הצוותים הטכניים של המועצה. גם למעורבות הרגשית העמוקה שחוו המעורבים בפרויקט עקב המפגש עם מרגלית היה תפקיד משמעותי בהחלטה לפקח על הדברים באופן אישי – וגם לבצעם באופן זה. "מהר מאוד הבנו שעדיף שהנגרים שלנו יעשו את העבודה, ולא נגרי הקבלנים", מציין ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי במועצה לשימור אתרים, ומסביר: נדרש מצב שבו "אותן ידיים יהיו שייכות לאותו הראש".

בחודש מרץ 2016 הונף כלי העבודה הראשון במסגרת העבודה על מרכז המבקרים, וכשנה לאחר מכן, באביב 2017, הוא נחנך במתכונתו החדשה.

הנדסה, שימור ושכנים: אתגרים בלב הכפר

מרכז המבקרים בית זינאתי מתפרס על פני שלושה חללים המצויים בשני מבני אבן נושנים: בית רחל ניאת ובית מרגלית זינאתי.

המבנים הללו מתאפיינים בבנייה מסורתית, ובהם שכבות שנוספו עם הזמן זו על גבי זו: עוד תיקון, עוד שדרוג, עוד פתח שנפער בקיר. וכל אלו בשילוב בליל של חומרים שונים מתקופות שונות: מבוץ ואבן ועד קורות בטון וחיזוקי ברזל. אין ספק: אתגר של ממש לעוסקים בשימור.

האולם המרכזי מצוי בחלל התחתון בבית מרגלית זינאתי (המתגוררת בקומה שמעליו). המבנה עשוי כולו אבן, כך שהוא נטול מעטפת של ממש. התוצאה: אי אפשר להסיר ולו אבן אחת מהקיר לטובת פעולת שימור כזו או אחרת.

במרכז החלל ניצב עמוד בטון מסיבי מתקופה מאוחרת יותר. מאחר שהיה צורך "לפתוח" את החלל ולספק לו מרחב נוסף – הן בממד הפיזי הן בממד התחושתית – הוחלט להסיר אותו ולחזק את המבנה באופנים צנועים יותר בממדיהם, באמצעות "רלסים" מברזל. השימוש באמצעי זה נעשה לאחר שבשלב הראשון של העבודות נבדק חוזקו של המבנה, וההדמיות הראו כי הגגות של המבנה הנושן אכן זקוקים לחיזוק. בזכות הסרת עמוד הבטון שהיה נטוע במרכז החלל הפך אולם שיועד לחמישים מבקרים למרחב נדיב בשטחו, שיכולים להתמקם בו בנוחות תשעים מבקרים. כאן הם מתענגים על הסרט ההיסטורי המוקרן על מסך גדול, וכן על ההצגה שמעלים על הבמה מרגלית זינאתי והשחקן המקצועי אוריאל רוזנבאום, שהוא גם מנהלו של מרכז המבקרים.

לאחר שנבדק חוזקו של המבנה ושולבו ה"רלסים" לתמיכה בגגות החלו המעורבים בפרויקט לטפל בקירות ולשלב בהם חומרי בנייה על פי הצורך. כך למשל, יצירת קירות מילואה בנישות. כל אלה לצד שילובם של פריטי דקורציה, וכמובן – פריטים היסטוריים שנאגרו במחסנה של מרגלית במרוצת השנים. פריטי הדקורציה שולבו כך שהם נראים כאילו הם שייכים למקום מימים ימימה. אחת הדוגמאות המעניינות מגיעה בדמות קיר מילואה בנישה קדומה. בחזיתה ניצבת עששית מודרנית המופעלת בחשמל

אך מתהדרת במראה עתיק. גם מי שיחפש היטב לא ימצא את החיווט שלה. הוא חבוי בקיר עצמו, מוצנע מן העין. אך חוטי החשמל של העששית המודרנית הם דוגמה צנועה במיוחד. עדי ליבנה, ראש צוות שימור פיזי במועצה לשימור אתרים, מציין כי מאחורי קירות האבן העבים חבויים כיום כבלים לרוב, ומספקים את האנרגיה הנדרשת להפעלת המערכות השונות שהוטמעו במבנה: תאורה, מיזוג אוויר, נקודות חשמל, מצלמות אבטחה, מערכות לגילוי אש, מולטימדיה, תקשורת ועוד.

"האופנים שבהם הוחלט לחצוב בקירות ולהצניע את המערכות השונות דרשו חשיבה ממושכת וקבלת אין-ספור החלטות, הן בהיבט הבטיחותי הן בהיבטי השימור והאסתטיקה", מוסיף ליבנה. הטמעת מערכות מודרניות (כולל מערכות תצוגה מוזיאליות) אל תוך מבנים מסורתיים מציבה אתגר בכל מקום, אך כאשר מדובר במבנים קטנים יחסית אתגר זה הולך ומתעצם. "אתה צריך להעביר חשמל מארון החשמל בחדר צדדי אל מרכז המוזיאון. אז אתה חוצב בקירות, בלי לדעת מה אתה עשוי לגלות או במה אתה יכול להיתקל", אומר ליבנה. לכל האתגרים המבניים הללו נוסף עוד אתגר: מרכז המבקרים שוכן בגרעין ההיסטורי של הכפר, לצד סמטאות צרות ומבנים שמתגוררים בהם בצפיפות שכנים רבים. במילים פשוטות: במרקם חיים כה אינטימי אין כל אפשרות להכניס משאיות, רכבי עבודה גדולים, מנופים וכו'. כך, חומרי העבודה הובאו אל בית זינאתי רגלית, ועודפי עפר ופסולת הוצאו ממנו ידנית. ממש כמו בימי קדם.

לשמחת כולם, השכנים היו מאירי פנים ואף מעורבים בתהליך. אך לא רק המרקם הכפרי הצפוף היווה אתגר. היות שמדובר באתר מבקרים פעיל, המארח מבקרים באופן שוטף ויום-יומי, היה צורך להתחיל לעבוד בחלל מסוים, לסיים את העבודות בו, ולהמשיך לחלל הבא. זאת להבדיל מעבודה בכמה חללים בד בבד, עבודה שהייתה אולי מהירה יותר, אבל עלולה הייתה להשבית את הפעילות במקום. שיטוט במרחב יחשוף לעיני המבקרים לא רק קירות שזכו למגע עכשווי במראה נושן, אלא תשתיות מבניות נוספות. כך למשל דלת עץ המפרידה בין האולם המרכזי לבין המעבר המוביל אל גרם המדרגות המוליך אל חדרה של מרגלית. דלת מרשימה זו מתהדרת במגן דוד, אף הוא עשוי עץ. המשמרים חיפשו אחר חומרי גלם דומים והקפידו לספק להם מראה נושן באמצעות עבודת נגרות ייחודית. עוד דוגמה מעניינת למעורבות העמוקה של המשמרים בתהליך העבודה מספקת האח הישנה, שמצויה באחת מפנינות החלל העליון. היא נבנתה מחומרי גלם טבעיים, ועם השנים חלקים ממנה נסדקו ואף נהרסו. כדי לתקנה פקדו המשמרים את סביבתה של פקיעין בחיפוש אחר חרסית ואדמה דומה. חומרים אלו שולבו בקפדנות באח המקורית, ובחיבורים שולבו סיבים מצמחי קנה. בדיוק כפי שנבנתה האח המקורית בידיהם המיומנות של בני הדורות הקודמים. בסיכומן של עבודות השימור אפשר לומר כי בית זינאתי כיום משדר פשטות לצד מכובדות, וערכים המייצגים את עברו של המקום.

דינמיקה של עיצוב: הסרט, הפייסבוק והמורג

שלבי העבודה הבאים כללו את עיצוב הפנים וקביעה של הקו המוזיאלי שהותווה במסגרת דיונים רבים. המורכבות של התהליך כרוכה בחלקה במצאי הרב של הפריטים ההיסטוריים. כאשר יש בנמצא שש פרוכות ואפשר להציג רק אחת, או כאשר יש שלושה ספרי תורה ואפשר להציג רק אחד – מתעוררים דיונים באשר למשקלו היחסי של כל פריט בתצוגה הכללית. הרי בעיני המעורבים כל פריט הוא סנטימנטלי, כל פריט נושא עימו, בדרכו שלו, חשיבות וערכים. ואל כל אותם פריטים שהיו מונחים במחסנים במשך שנים מצטרפים באופן טבעי פריטים נוספים, שצצים תוך כדי תהליך העבודה. כך למשל, במהלך עבודות התחקיר ההיסטורי התגלתה בפייסבוק תמונה נושנה של פקיעין.

מרגלית סקרה את התמונה וזיהתה בה את אימה, וכך הוחלט להכניס את הפריט הייחודי הזה אל התצוגה. יתרה מכך: בתצלום נראית אימה נשענת על מורג ישן. מרגלית נזכרה שהמורג עדיין מצוי באמתחתה, וגם המורג עצמו הובא והונח לצד התצלום הממוסגר. זוהי רק דוגמה אחת מני רבות לתהליך אוצרותי שנע ומשתנה תוך כדי עבודה, ללא הרף. כך התרחש גם בעת שהופק סרט חדש על קורות משפחת זינאתי והקהילה היהודית בפקיעין. בתהליך ההפקה התגלגל לידי המעורבים בפרויקט סרט משנת 1957 שצולם

בצבע ותיעד את שגרת חייה של משפחת זינאתי ביישוב. בסרט, שהתגלה בארכיון שפילברג, נראית מרגלית עצמה, בשנות העשרים לחייה, צועדת בסמטאות הכפר וכד מים על ראשה, מים שהביאה מהמעין הסמוך (הנובע גם כיום). קטעים מקוריים מאותו סרט נדיר שולבו, במלאכת מחשבת, בסרט החדש, באופן היוצר מחווה ויזואלית מרגשת בין העבר להווה, בין מרגלית הצעירה למרגלית המבוגרת של היום. עיצוב המקום הופקד בידי חברת קומפיוגרפיק, המתמחה בעיצוב מרכזי מבקרים, האדריכל היה צביקה תמרי, ואת התערוכה אצרה ליאת מרגלית. באופן טבעי, גם התהליך הדינמי של עיצוב הפנים והאוצרות כלל עבודות שימור ברוח העבר או כמחווה לעבר. כך למשל נקבע כי מסגרות העץ של התצלומים המוצגים במרחב יהיו זהות לדלתות העץ ההיסטוריות בכל הקשור לגוון ולמרקם שלהן. באופן זה, העבר וההווה יוצרים דו-שיח הדוק במרחבי מרכז המבקרים. כך, באולם "תמונות גליליות", המוקדש לעולם החקלאות, כלי הבית והיהדות, דרים יחדיו מסכי הקרנה משוכללים, כלי עבודה ובישול מהמאות הקודמות וכן גוויל של ספר תורה בן 500 שנים.

בבסיס העיצוב עמד הרעיון להעניק למבקרים תחושה שהם נוסעים אל העבר, פוקדים את ביתו של פלאח גלילי ומאזינים בו לסיפורים מול מול האח המבוערת. עוד מעניין לגלות כי באולם זה מוצג לראווה מכתב שכתבו יהודי פקיעין בשנת 1890 אל אב בית הדין בצפת. במכתבם ביקשו ממנו סיוע כספי בשל עול המיסים שהטילו עליהם פקידי הסולטן העות'מאני, נטל שאילץ אותם למשכן את רימוני הכסף של ספר התורה. אחד החתומים על המכתב היה גם שאול זינאתי, סבה של מרגלית. כיום, לצד המכתב, מוצגים רימוני כסף משנת 1895. האם אלו אותם רימונים? זאת איש אינו יודע בוודאות.

תגלית מרעישה: האבן, הכתובת, המורשת

העבודות המקיפות במרכז המבקרים כללו טיפול לא רק במבנים עצמם, אלא גם בחצר החיצונית שמשתרעת לצידם. לפני תחילת העבודות היא אכלסה ערב-רב של חפצים, פריטים וכלי עבודה. לכן היא נוקתה, טופלה, עוצבה ורוצפה בבטון. בחודש פברואר 2017, תוך כדי העבודה, גורדו פני השטח, עד שאחד המשמרים נתקל בכותרת של אבן גיר. העבודות נעצרו, וכפני המעורבים בפרויקט התגלתה פיסת היסטוריה מרגשת שטמנה בחובה סמליות רבה: על כותרת האבן היו חקוקות שתי כתובות הקדשה של תורמים לבית הכנסת הקדום, שניצב בסמוך. הארכיאולוגים שהוזעקו לשטח ובחנו את הממצא קבעו כי הכתובות בנות כ-1,800 שנים (התקופה הרומית). התגלית המרעישה פורסמה בכלי התקשורת ועוררה גלים רבים, מאחר שמדובר בהוכחה פיזית, מוחשית לעילא, לקיומה של שושלת יהודית קדומה בפקיעין. בכתבה שהתפרסמה ב-21 בפברואר 2017 באתר Ynet צוטט השר זאב אלקין, משרד ירושלים ומורשת, באומרו: "פקיעין הינו אחד האתרים החשובים בגליל, מקום בו לא פסקה רגל יהודית לדרוך. זהו כבוד גדול כאשר במשמרת שלי מתגלה ממצא כה חשוב המספר את סיפורה של ארץ ישראל זה 2000 שנה". וכך, חודשים ספורים לפני חנוכת מרכז המבקרים המחודש הגיעה אותה בשורה היסטורית, אותה תגלית חשובה שלמעשה אשררה את טענתו הנלהבת של הנשיא המנוח יצחק בן-צבי בדבר הקהילה היהודית עתיקת היום מין של פקיעין.

לגעת בעבר - פשוטו כמשמעו

האולם המרכזי של מרכז המבקרים מארח, כאמור, את גולת הכותרת של הביקור במקום: הצגה שמעלה מרגלית עצמה ולצידה אוריאל רוזנבאום, שחקן מקצועי בהכשרתו. ההצגה מתארת את שגרת היום-יום בחייה של מרגלית – הילדה, הנערה והאישה הצעירה. השניים יוצרים ביניהם דו-שיח שובה לב, מצחיק, ובעיקר מרגש. לעיתים הם גם מאלתרים, לפי מצב רוחה של מרגלית באותו הרגע. שום דבר אינו קבוע. הכול דינמי. בדיוק כמו תהליך העבודה על מרכז המבקרים. לאחר ההצגה ניגשים רבים מהמבקרים אל מרגלית ולוחצים את ידה בהתרגשות, נפעמים מהמפגש הבלתי אמצעי עם מי שמהווה חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של המקום. לא רבים יודעים אך אוריאל, שמשחק לצד מרגלית, מלווה אותה

מאז שנת 1997. הוא שהקים את העמותה יחד עם בני משפחת זינאתי, וככזה נחשב לגורם מפתח בכל צומת החלטה, ובכל הקשור לתפעול המקום, לגיוסי כספים ולפרויקטים שונים הכרוכים בו – קטנים כגדולים. ניכר כי זהו "תפקיד חייו" במלוא מובן המילה. הוא מקדיש את כל זמנו ומרצו להצלחת המקום. המעורבות שלו טוטאלית, וניכרת בכול. לצד הבמה שההצגה מועלת עליה ניצבת ויטרינה ובה כמה פריטים בעלי משמעות רבה. אלו לצד אלו מוצגים כאפיייה ערבית, ציצית יהודית ואקדה נושן. החפצים היו שייכים ליוסף זינאתי, אביה של מרגלית. כמו יהודים גליליים רבים באותה תקופה, הוא התהלך ברחבי הכפר ובסביבותיו כיאה ל"מוסתערב". פריטים אלו נחים בדממה בזמן שמרגלית יושבת לצידם, מול הקהל, ומשתפת אותו באוצר בלום של סיפורי יום-יום מן העבר, שנוטה להתמזג כל העת בהווה. כמובן, שימור במרקם חי, במקום שאנשים עושים בו שימוש, אינו עניין נדיר. אך שלא כמו במקומות אחרים, בבית זינאתי התהליך נעשה בשיתוף עם מי שמייצגת בעצמה את המורשת, ולא עם גלגול מאוחר שלה. כאן אין שברי מידע שמגיעים אל המשמרים מיד שנייה או שלישית, אלא מפגש קבוע, יום-יומי, עם שומרת הגחלת. הרבה יותר מאשר השימור הפיזי, פרויקט זה מערב שימור מורשת. מרגלית הייתה מעורבת בתהליך כולו. לא ברקע, אלא במהותם של צומתי ההחלטה הרבים.

"אמרתי באותם ימים, עד שאני לא רואה בעיניי שהדברים קורים, לא אאמין. היום אני מאמינה "

חשיבות המקום היא בסמליות שבו הצגת עדות חיה ל"שומרת הגחלת" – היהודייה היחידה שאין לה עדה, שמוכיחה כי יהודים היו פה תמיד.

"זהו הסיפור כולו", מסכם ראובן פינסקי. "בעיניי, מרגלית אינה בת 87. היא בת 2,000."

בפרויקט לקחו חלק גורמים רבים:

- גורמים שותפים: מרגלית זינאתי; אוריאל רוזנבאום, מנהל מרכז מבקרים בית זינאתי; עמותת בית זינאתי; ציוני דרך – אגף מורשת, משרד ירושלים ומורשת; משרד התרבות והספורט; יד יצחק בן-צבי; משרד התיירות באמצעות החברה הממשלתית לתיירות; המועצה הציבורית (מפעילה את המקום), המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- סקר מבנים: יד יצחק בן-צבי
- הכנת תיק פרויקט: עמותת בית זינאתי (ברכיה רוזנבלום, אוריאל רוזנבאום, ד"ר אלעד בן-דרור, שילה פלסר)
- הכנת תיק תיעוד: אדר' גלי גלעדי
- ניהול תכנון: אהרון לויתן, מהנדס שימור ראשי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- אדריכלות: אדר' גלי גלעדי
- אוצרות: ליאת מרגלית
- עיצוב: קומפיוגרפיק
- הנדסת שימור: שפר את רונן מהנדסים בע"מ
- תכנון חשמל ומיזוג: סים הנדסה
- ניהול פרויקט ופיקוח: ארנון חפץ, מנהל תחום שימור פיזי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- ניהול השימור: עדי ליבנה, ראש צוות שימור, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- עבודות שימור מרכז מבקרים: צוותי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- עבודות נגרות מרכז מבקרים: נגריית המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- עבודות חשמל ומערכות: א.ד חשמל דוד (96) בע"מ
- עבודות מיזוג: ניבא מעוף בע"מ
- מסגרות: מסגריית חומה ומגדל – ניב שולמן
- עבודות הצלה של בית הכנסת: אבנר גלעד שימור ושחזור מבנים בע"מ
- עבודות גמר של בית הכנסת: ארכו – שימור ושחזור בע"מ
- אדר' נעמה נאמן מזרחי, מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בפקיעין חיים כיום בצוותא, אלו לצד אלו, דרוזים, מוסלמים, נוצרים ויהודים. מרגלית זינאתי, ילידת 1931, היה היהודיה האחרונה שנשארה בפקיעין מקהילת היודי פקיעין העתיקה, נצר לקהילה ששורשיה נטועים ככל הנראה בימי בית שני. לא מוותרת, לא זזה ממקומה. מסיבה זו, שמכנים אותה "שומרת הגחלת"

מרכז המבקרים בית זינאתי, הסמוך לבית הכנסת ההיסטורי, מעניק חוויה מרגשת הלוקחת אותם בית העבר להווה, המתמזגים זה בזה לבלי הכר. הריגוש הזה נזקף, במידה רבה, לזכות המפגש הבלתי אמצעי עם מרגלית עצמה. השלמת החוויה מגיעה בדמות תצוגה מוזיאלית מרתקת שבוצעה בקפדנות רבה וכללה עבודות שימור מקיפות שנערכו במקום והסתיימו באביב 2017.

זהו סיפורו של השימור הפיסי במקום, ויתרה מכך: שימור המורשת הקדומה, שעדיין מתקיימת בו. זהו סיפור שימור בעל פנים רבות, שטמן בחובו אתגרים רבים עבור כל המעורבים בפרויקט ייחודי זה, והביא אל קדמת הבמה היסטוריה מרתקת לצד סמליות מרגשת.